

РЕЛОКАЦІЯ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА

Тетяна ФУЛЕЙ

*кандидат юридичних наук, начальник відділу наукових досліджень
проблем судочинства та науково-методичного забезпечення
суддівської освіти Національної школи суддів України
м. Київ, Україна*

Тематичний напрям цьогорічної конференції «Релокація як спосіб захисту прав та інтересів осіб в умовах війни та післявоєнний період» зумовлює потребу дослідження використання метафори в правничій сфері.

Запозичення «релокація» (англ. *relocation*) зазвичай перекладається як «переїзд», «переміщення», «переведення», «передислокація», «розселення», «перенесення». Проєкт «Словотвір» також пропонує такі варіанти перекладу як «перевозини», «переїздини» та ін., значення слова «релокація» розкриває як «зміна місця проживання, часто – внаслідок зміни місця роботи», а серед схожих слів наводить «геолокація» та «локальний»¹. Прикметно, що «релокація» було додано у «Словотвір», який є майданчиком для пошуку, обговорення та вибору влучних відповідників до запозичених слів, у вересні 2017 р.

Проте саме після повномасштабного вторгнення РФ слово «релокація» набуло не лише поширення, а так би мовити, «офіційного оформлення», використання в офіційно-діловому стилі, чому сприяла передусім Урядова програма релокації підприємств, яка реалізується Міністерством економіки України (далі – Мінекономіки) спільно з обласними держадміністраціями, Укрзалізницею та Укрпоштою. Підприємство, яке прийняло рішення релокуватись з небезпечних регіонів, може отримати пакет державної підтримки, що включає в себе підбір місця розташування для потужностей підприємства, допомогу з перевезенням на нову локацію, сприяння в розселенні працівників та пошуку нових співробітників, підтримку у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту. Зауважимо, що урядовий сайт <https://relocation.gov.ua/> передбачає можливість подати заявки як власникам та менеджерам підприємств, які бажають повністю або частково релокуватися, так і представникам бізнесу чи органів місцевого самоврядування, які хочуть допомогти релокованим. Станом на початок квітня 2022 р. було подано понад 1300 заявок, 150 компаній перемістилися із зони бойових дій, а майже 60 після переїзду навіть

¹ Релокація. (2017). *Словотвір*. URL: <https://slovotvir.org.ua/words/relokatsiia>

почали працювати²; через півроку підприємств, які перевезли свої виробничі потужності, було 761, з яких 588 працювали на новому місці, а ще для 274 підприємств здійснювався пошук локації або способу транспортування³. Для цифровізації процесу АТ «Прозорро.Продажі» за ініціати́ви Мінекономіки, за підтримки Мінцифри й національного проєкту Дія.Бізнес, а також Проєкту USAID «Економічна підтримка України» запустили платформу цифрової взаємодії для допомоги в релокації⁴, окрім того, підготовлено посібник з покроковим описом дій⁵. Завдяки програмі релокації вдалося зберегти десятки тисяч робочих місць. З'явилися і нові види підтримки переміщеного бізнесу – так, у березні 2023 р. Мінекономіки підписало Меморандум про взаєморозуміння з Норвезькою радою у справах біженців (NRC) щодо надання NRC фінансової допомоги релокованим підприємствам, які відповідали певним критеріям, зокрема, мали чіткі бізнес-ідеї та потенціал для створення робочих місць, особливо серед молоді, жінок та осіб з інвалідністю⁶. Історії окремих компаній, які попри окупацію, релокацію виробництва, фінансові ризики та інші виклики війни продовжили свою справу, висвітлювалися в медіа, зокрема, проєктом Ukraïner «Бізнес під час війни»⁷.

Вищенаведене дає підстави вважати релокацією зміну місця розташування суб'єкта підприємницької діяльності задля продовження його діяльності шляхом переміщення його виробничих потужностей та переїзду працівників; в українському контексті таке переміщення здійснюється із уражених збройною агресією територій у західні регіони України та з наданням державної підтримки у межах Урядової програми. У ширшому контексті релокацією є будь-яке переміщення/переїзд бізнесу чи працівників.

Ураховуючи викладене, немає підстав вважати релокацію способом захисту прав та законних інтересів особи, як це запропонували

² Внутрішня та зовнішня релокація: корисна інформація для українського бізнесу. (2022). *Kyivstar Business Hub*. 7 квітня 2022. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/vnutrishnya-ta-zovnishnya-relokaciya-korysna-informaciya-dlya-ukrayinskogo-biznesu>

³ Програма релокації: 761 підприємство переміщено в більш безпечні регіони. (2022). *Міністерство економіки України*. 25 жовтня 2022. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=d152dcfe-7bde-49df-a69a-8d7f9586fc13&title=ProgramaRelokatsii>

⁴ Платформа для релокації бізнесу в безпечніші регіони. URL: https://prozorro.sale/marketplace_landing-page/

⁵ Посібник з релокації підприємств. Покроковий план дій підприємств з релокації. (2022). URL: <https://golocal-ukraine.com/wp-content/uploads/2022/10/relokaciya-pidpri%D1%94mstv.pdf>

⁶ Норвезька рада у справах біженців надасть фінансову підтримку релокованим українським підприємствам, – Юлія Свириденко. (2023). *Міністерство економіки України*. 21 березня 2023. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=15cea637-53f8-4a31-8c9c-6f492fb394e6&title=NorvezkaRada>

⁷ Dodo Socks та Рубіжанська панчішна мануфактура: почати заново. (2024). *Ukraïner*. 15 червня 2024. URL: <https://www.ukrainer.net/dodosocks-rubizhne-zanovo/>

організатори конференції, – якщо «спосіб захисту» розуміти традиційно, приміром, як «концентрований вираз змісту (суті) міри державного примусу, за допомогою якого відбувається досягнення бажаного для особи, право чи інтерес якої порушені, правового результату»⁸. Очевидно, що серед передбачених ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України способів захисту та серед наведених у ч. 2 ст. 20 Господарського кодексу України шляхів захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів немає (та й не могло бути) жодного натяку на «релокацію» чи «переїзд/переміщення». Також навряд чи релокацію слід вважати «іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом», який може застосувати суд у визначених законом випадках відповідно до абз. 12 ч. 2 ст. 16 ЦК України. Зауважимо, що релокація як спосіб захисту не згадувалася, зокрема після повномасштабного вторгнення, у жодному із виступів суддів Верховного Суду – Д. Гудими, О. Кібенко, Л. Рогач, Ю. Чумака та ін., які стосуються способів захисту порушених прав⁹.

Відтак, у вислові «релокація як спосіб захисту» у назві одного з тематичних напрямів цієї конференції йдеться про релокацію як метافору.

Як відомо, метафора – це троп, що ґрунтується на принципі перенесення ознак і властивостей одного предмета (явища чи аспекту буття) на інше за подібністю чи, навпаки, за контрастом¹⁰. Вважається, що вперше метафору як спосіб переосмислення значення слова на основі подібності описав Аристотель у «Поетиці»¹¹. Якщо в класичній риторичі метафора виконувала переважно образотворчу, естетичну роль, слугуючи інструментом поетичної уяви, то у сучасному трактуванні діапазон її функцій значно розширився завдяки науковому осмисленню її значущості у пізнанні світу, співвідношенні мови й мислення та мовного відображення дійсності. Існує багато досліджень, присвячених метафорі у художніх текстах та перекладознавстві, у т.ч. у науковому та публіцистичному стилях.

Варто зауважити, що у ХХ ст. метафора переросла функції тропа, а метафоризація розглядається як ментальний процес, що полягає у встановленні відношення подібності між різними реаліями та проектуванні структур знання з однієї сфери в іншу і завершується

⁸ Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник. К. : Атіка, 2005. С. 494.

⁹ Судді Верховного Суду обговорили питання щодо способів захисту порушеного права в господарському судочинстві. (2023). *Судова влада України*. 09 жовтня 2023. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1489416/>

¹⁰ Шевченківська енциклопедія: в 6 т. Т. 4: М – Па. (2013). НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка ; редкол. : М.Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ, 2013. С. 177.

¹¹ Радецька С., Авдєєва Д. (2021). Теоретичне та прикладне дослідження метафори у текстах різних стилів: функціональний і перекладацький аспекти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 37, том 3. С. 119. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/37-3-17>

експлікацією та фіксацією в мові¹². Метафоризація також є одним із процесів представлення в мові ментальних моделей, а пошук і встановлення ментальних моделей, які приховані за певними мовними явищами, а також з'ясування особливостей мовного вираження тих чи інших мовних моделей охоплюються дослідженнями з когнітивної лінгвістики, психологічної герменевтики, наративної психології¹³.

На початку ХХІ ст. сформувалося два основних підходи до моделювання метафоризації – когнітивний та семантичний; зіставлення цих двох підходів до моделювання метафоризації показало, що вони мають чимало спільних елементів, а саме: розуміння метафори як об'єкта, що моделюється; уживання терміна «метафорична модель» («модель метафоризації»); виділення у складі метафоричної моделі двох взаємодіючих поняттєвих сфер (сфери джерела й цілі); термінологія, яка співвідноситься в межах описів метафоричного моделювання¹⁴. В основу сучасних досліджень, зокрема й вітчизняних мовознавців, покладено праці, які зараз вже вважаються класичними, серед найважливіших варто згадати «*Models and Analogies in Science*» авторства М. Гессе (Mary Hesse), у якій виявлено та обґрунтовано важливу функцію метафори у науковому теоретизуванні (англ. *scientific theorizing*), а саме здатність порівняти дві наукові сфери (англ. *scientific domain*) та пояснити одну через терміни іншої; саме відображення (англ. *mapping*, дослівно – нанесення на мапу, картографування) однієї сфери за допомогою іншої дозволило М. Гессе дійти висновку про пояснювальну функцію метафори у науковому моделюванні¹⁵. Зауважимо, що «модель» – лише одне із понять, яке використовувалося при дослідженні пізнавальних властивостей метафори; до прикладу, Дж. Лакофф та М. Джонсон (George Lakoff and Mark Johnson) запропонували інше, а саме «концепт». використовуючи метафору, одна сфера мислення концептуалізується у термінах іншої¹⁶. У своїй праці «*The Contemporary Theory of Metaphor*» Дж. Лакофф стверджував, що з допомогою метафори здійснюється абстрактне мислення, тому її природа є не мовною, а концептуальною (англ. *metaphor is fundamentally conceptual, not linguistic, in nature*), а оскільки суть метафори полягає у тому, щоб зрозуміти одну річ (вид, сферу) через іншу, тому метафору слід розуміти як «метафоричні концепти» (англ. *metaphorical concepts*). Таким чином, метафору слід розуміти як набір відображень між більш

¹² Кравцова Ю.В. (2011). Семантико-когнітивне моделювання метафоризації. *Мовознавство*. № 1. С. 43.

¹³ Гуцол С.Ю. (2007). Метафора як спосіб символічного вираження внутрішнього досвіду особистості.

¹⁴ Кравцова Ю.В. Вказ. праця. С. 43, 46.

¹⁵ Hesse, Mary B. (1966). *Models and Analogies in Science*, University of Notre Dame Press, Indiana. P. 162-177.

¹⁶ Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, Chicago.

знайомою і більш конкретною (вихідною) сферою, яка є джерелом (англ. *source domain*), та менш знайомою і більш абстрактною (цільовою) сферою (англ. *target domain*), і, таким чином, дозволяє зрозуміти менш відому сферу, звертаючись до концептуальних сфер, які є більш відомими¹⁷. Ці способи мислення називають концептуальними метафорами. До прикладу, обравши концептуальну метафору «кохання – це подорож» (англ. *love-is-a-journey*) та використовуючи «подорож» як вихідну, знайому сферу (область знань), яка слугує джерелом, а «кохання» – як нову (менш знайому або більш абстрактну сферу), яка є цілью, – можна продемонструвати спосіб мислення, яким досягається «метафоричне розуміння», у ході якого сфера «кохання» описується у термінах «подорожі» (таких як «стикнутися з перешкодами», «загубитися», «об’їжджати», «потрапити не в те місце» та ін.), і на основі тих знань, які ми маємо про подорожі, шукаючи структурні подібності між двома сферами («кохання», «подорож»)¹⁸.

Таким чином, «релокацію як спосіб захисту прав та законних інтересів» можна розглядати як концептуальну метафору, де «спосіб захисту» є вихідною сферою (джерелом – *source domain*), а «релокація» – цільовою (*target domain*). Цей метафоричний концепт покликаний описати релокацію у термінах і на основі характеристик способів захисту, якими, ймовірно, є: підстави для захисту (порушення, невизнання чи оспорування права); спрямованість на відновлення порушеного або оспоруваного суб’єктивного права або охоронюваного законом інтересу; зміст способу захисту, який полягає у діях, здійснення яких вимагає потерпіла сторона; залежність змісту вимоги від характеру порушеного або оспоруваного права, правового статусу порушника; перелік цих дій передбачено у законі чи договорі; обрання належного способу захисту, передбаченого законом або договором, та який є ефективним та ін. Отже, пропонується погляд на релокацію з іншої концептуальної сфери – сфери засобів захисту прав та законних інтересів – з метою викликати певні когнітивні зміни, адже надаючи інший кут зору на переміщення бізнесу релокація сприймається вже не як переїзд виробничих потужностей чи працівників, а немов би як передбачена законом матеріально-правова вимога, що забезпечує поновлення порушеного права.

¹⁷ Lakoff, G. (1993). «The contemporary theory of metaphor», in Ortony, Andrew, ed., *Metaphor and Thought*, 2nd edition, Cambridge University Press, Cambridge: 202-251.

¹⁸ Kompa N. (2021). *Insight by Metaphor – The Epistemic Role of Metaphor in Science*. P. 30-31. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110481112-002/html>